

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 7 (20)

Суми – 2017

**SECTION 1
THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES**

**СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 351.83/.84(477):061ЄС

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ**

*Семенов Володимир Миколайович,
к. держ. упр., доцент,
доцент кафедри конституційного права, теорії
та історії держави і права ННІ права,
Сумський державний університет*

*Рагуліна Юлія Михайлівна,
студентка IV курсу ННІ права,
Сумський державний університет*

У представленій роботі автори дослідили сучасний стан соціальної сфери України, в процесі чого визначили його основні недоліки. Було проаналізовано наявні проблеми у вітчизняній системі соціального захисту, а також чинники, що їх викликають. На сьогодні, спостерігаються такі негативні тенденції, як безробіття, демографічна криза, зубожіння населення, загострення міграційної ситуації, поширення алкоголізму та наркоманії, зростання міжрегіонального напруження та низький рівень захисту населення від соціальних ризиків в цілому.

На основі дослідження був зроблений висновок, що для покращення ситуації, перш за все, необхідно владнати проблеми економічного та політичного характеру, адже вони і є тими факторами, які загострюють ситуацію.

Соціально орієнтована політика не може існувати без економічного підґрунтя. В той час як в ході аналізу сучасного стану вітчизняного соціального забезпечення було визначено, що Україна значно відстає від країн членів ЄС за ключовими економічними показниками. Погіршує ситуацію відсутність стабільності в політичній сфері, недосконалий стан законодавчої бази та постійні зміни в напрямках зовнішньої політики. Тож стабілізація саме економічно-політичної ситуації повинна слугувати надійною основою для подальших змін в соціальній сфері.

Паралельно необхідно впроваджувати реформи, спрямовані на покращення рівня життя населення, адже добробут громадян – першочергове завдання будь-яких змін. Тож значна увага приділена розпочатому реформуванню в соціальній сфері. Зокрема, визначено доцільність медичної та пенсійної реформи, їх перспективи та недоліки, а також висловлене ставлення до оцінки реформування з боку Європейського Союзу.

На думку авторів, на сьогодні реформування саме соціальної сфери є пріоритетним, адже це дозволить підвищити рівень життя населення, шляхом досягнення соціальної справедливості.

У статті висловлена думка про те, що звернення до досвіду розвинених країн в державному регулюванні соціальної політики з його подальшою імплементацією є необхідним. Однак, основна увага має бути зосереджена на побудову власної моделі соціального захисту, з урахуванням національних економічних, культурних та історичних особливостей.

Ключові слова : соціальна політика, соціальний захист, реформування, європейський досвід.

Semenov V. M., Ragulina Yu. M. Implementation of the European Experience in the State Management of the Social Sphere in Ukraine. In this work, the authors have examined the current state of the social sphere of Ukraine and determined its main disadvantages. The existing problems in the domestic system of social protection, as well as the factors causing them, were analyzed. Today, there are some negative trends in the social sphere, like unemployment, demographic crisis, impoverishment of the nation, aggravation of the migration situation, the expansion of alcoholism and drug addiction, the growth of interregional tension and the low level of protection of the population from social risks in general.

Based on the study, it was concluded that it is necessary to solve the problems of economic and political nature in order to improve the situation. Because they are the factors that exacerbate the situation.

It has proven that socially oriented politics can not exist without economic justification. During the analysis of the current state of domestic social security it was determined that Ukraine is behind the EU member states for the main economic indicators. There are also the lack of stability in the political sphere, the imperfect state of the legislative framework and the constant changes in foreign politics in Ukraine. So, the stabilization of the economic and political situation can serve as a solid basis for further changes in the social sphere.

At the same time, it is necessary to implement reforms aimed at improving the standard of living of the population, because the well-being of citizens should be a priority task of any changes. So much attention has been paid to the reform initiated in the social sphere. In particular, the appropriateness of medical and pension reform, their prospects and disadvantages, as well as the attitude towards the assessment of reform by the European Union has determined.

According to the authors, today the reform of the social sphere is a priority, as it will increase the standard of living of the population, by achieving social justice.

The article suggests that the appeal to the experience of developed countries in the state regulation of social policy with its further implementation is necessary. However, the focus should be on building our own model of social protection, taking into account national economic, cultural and historical peculiarities.

Keywords : social politics, social protection, reformation, European experience.

Актуальність дослідження. Стратегічним напрямом зовнішньої політики України є інтеграція до Європейського Союзу, що передбачає наближення до політичних, юридичних, економічних та соціально-культурних стандартів ЄС. Процес реформування дозволить підвищити рівень життя населення, шляхом досягнення соціальної справедливості.

Однак, на сьогоднішній день в Україні існують проблеми соціального, політичного та економічного характеру, від результативності вирішення яких залежить успішність курсу на євроінтеграцію та подальший розвиток країни в цілому.

Реформування саме соціальної сфери є пріоритетним. Система соціального захисту та соціальних гарантій України потребує удосконалення, особливо в період глобалізації економічного, політичного та суспільного життя. В процесі реформування доцільно враховувати європейський досвід організації соціального забезпечення та захисту населення. Вироблення із врахуванням світового досвіду концепції соціальної держави, на основі якої можливі розробка системи соціального захисту та вдосконалення соціальної політики мають наблизити Україну до європейських стандартів стабільного соціального розвитку.

Стан наукової розробки. Дослідженню даного питання присвячено наукові праці Г. Аарона, А. Аткинсон, У. Беверіджа, В. Бульби, О. Гайдюліна, І. Гнибіденко, О. Крюкова, Н. Пігуль, О. Лютої, В. Грузевої, Л. Ситара, Е. Лібанова, І. Жиглей, О. Новікова, П. Пірсона, В. Скуратівського, М. Шмідта, Ф. Шульженка, та ін.

Мета та завдання. Метою даного дослідження є завдання проаналізувати державну політику української держави у соціальному управлінні на сучасному етапі та запропонувати методи її удосконалення, шляхом запозичення європейського досвіду державного управління соціальною сферою.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, соціальна політика України характеризується політичною невизначеністю. Недотримання прав людини, відсутність повної свободи засобів масової інформації, постійні зміни в напрямках зовнішньої політики, відсутність досконалого законодавства заважають утвердженню України як демократичної держави. В таких умовах соціальна сфера лишається слабо розвиненою. О. Крюков наголошує на тому, що важливим фактором соціального забезпечення є соціальна безпека людини, яка включає рівень та якість життя. Крім того, на рівень соціальної захищеності суспільства впливає соціально-економічний розвиток країни [1, с. 6].

Н. Пігуль зазначає, що Україна за економічними характеристиками значно відстає від країн-членів ЄС. Ключовими показниками, що відображають стан соціальної політики держави є ВВП на душу населення та Індекс людського розвитку. Обсяг ВВП на душу населення в Україні дорівнює 3862 доларів, в той час як середнє значення в ЄС – 32125 доларів. Індекс людського розвитку в Україні становить 0,734, що відповідає 83 позиції з 187 країн [2; с. 345].

Аналізуючи сучасне соціальне становище України, В. Грузєва приходить до висновку, що в умовах соціально-економічної кризи посилюються негативні тенденції в усіх сферах життя суспільства: загальний низький рівень життя, прогресуюче безробіття, демографічна криза, соціальна незахищеність більшої частини населення [3].

Офіційна статистика свідчить про посилення несприятливих соціально-економічних умов життя з часів проголошення незалежності. Триває зубожіння населення. Так, за даними глави Асоціації постачальників торговельних мереж України Олексія Дорошенка: в І кварталі 2017 року українці витратили на продукти на 1,7% більше, ніж витрачали в останньому кварталі 2016 року.

При цьому, за цей час на 2,1% сімейного бюджету громадян України збільшилися витрати на охорону здоров'я [4].

За роки незалежності кількість населення скоротилася на 9,5 мільйонів – з 52 до 42,5 мільйонів осіб. За показником природного приросту населення Україна входить у шістку країн світу (з 233), населення яких скорочується найбільшими темпами. На цей показник впливає низький рівень народжуваності, а саме 182 місце у світі та високий рівень смертності – 2 місце відповідно.

Серйозною проблемою лишається безробіття, особливо серед осіб до 29 років, внаслідок чого економічно активні громадяни масово емігрують. Відповідно до інформації Міністерства закордонних справ на сьогоднішній день за кордоном перебуває понад 5 мільйонів українці. Варто звернути увагу, що так свідчить офіційна статистика, в той час як реальна кількість значно більша [5; с. 42]. Однак, як повідомляє прес-служба Державної служби зайнятості України кількість безробітних хоча і є високою, проте скорочується: зокрема, станом на 1 вересня 2017 року, порівняно з відповідною датою 2016 року, відсоток безробітних зменшився на 12% (44 тис.) і склав 312 тисяч [6].

Значного поширення набувають алкоголізм, наркоманія, туберкульоз, СНІД. Щорічно лише від наслідків споживання алкоголю вмирає понад 40 тисяч осіб. Згідно з даними, що оприлюднила Всесвітня Організація Охорони Здоров'я, Україна – на 5 місці у світі за рівнем вживання алкоголю на душу населення.

За даними Європейського соціального дослідження показник довіри до інститутів влади Україна посідає останні місця серед країн Європи. У 2015 році довіра українців до парламенту становила 1.99 бали з 10 (останнє місце серед 26 європейських країн), за показником довіри українців до судово-правової системи та міліції Україна також зайняла останнє місце в Європі [8].

Зростає соціально-культурне міжрегіональне напруження. Виникнення та посилення регресивних тенденцій призвело до зменшення рівня довіри суспільства до держави що, негативно впливає на розвиток України в цілому.

Таким чином, вітчизняна соціальна сфера перебуває в незадовільному стані. Для покращення ситуації, перш за все, необхідно владнати проблеми економічного та політичного характеру, паралельно впроваджуючи реформи, спрямовані на покращення рівня життя населення.

Л. Ситар зазначає, що досвід розвитку європейських країн доводить, що соціальна орієнтовна політика не може існувати, не

спираючись на економіку країни. Тобто для забезпечення високого рівня соціальної захищеності необхідно реально оцінити потреби населення і раціонально перерозподіляти кошти бюджету. Збільшення кількості робочих місць, належне медичне обслуговування, підвищення заробітних плат та пенсій, зменшення деформації в доходах населення позитивно вплине на рівень життя суспільства, що зменшить показники бідності в країні [9; с. 6].

Перш за все, соціальна та економічна політика країни має орієнтуватися на людину. Тож реформування пенсійної та медичної сфери тривалий час було нагальним питанням.

11 жовтня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». Починаючи з жовтня відбувається перерахунок пенсій, внаслідок чого їх розмір збільшився. З 2018 року, в Україні зростає страховий стаж, необхідний для виходу на пенсію за віком – 25 років, а потім з кожним роком він збільшуватиметься доки сягне позначки 35 років, в той час, як наприклад в Італії необхідними є 20 років відрхувань у відповідні фонди [10; с. 34]. У 2019 році планується запровадження накопичувальної пенсійної системи, що передбачає сплату громадянами персональних внесків окремо від єдиного соціального внеску. Це дасть змогу українцям після виходу на пенсію отримувати більше коштів від держави, однак, в той же час збільшить податкове навантаження на працюючих осіб. Крім того, передбачена змога користуватися послугами недержавних пенсійних фондів, що пропонуватимуть добровільну накопичувальну систему [11]. Такі дії, на думку уряду, здатні забезпечити громадянам соціальну справедливість. Тож реформування даної сфери є доцільним, однак виникають сумніви щодо реальності його втілення в українських умовах високого рівня безробіття, відсутності довіри до урядової політики та незадовільного рівня життя.

Також варто відмітити початок медичної реформи, покладений 19 жовтня Верховною Радою, шляхом ухвалення Закону «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» [12]. Тепер, українцям необхідно обрати сімейного лікаря і підписати з ним декларацію. Держава за кожного, хто звернувся по допомогу до лікаря, заплатить 370 гривень, а пацієнтам гарантуватиме пакет послуг. Таким чином, дохід лікаря напряму буде залежати від кількості його пацієнтів.

Всі медичні послуги поділено на дві категорії: безкоштовні (за рахунок держави) та платні. Як зазначають в Міністерстві охорони здоров'я

медична реформа дасть лікарям свободу працевлаштування, справедливі умови роботи та фінансові гарантії. А пацієнту – право самостійно обирати медичний заклад та лікаря та гарантії, що надані йому медичні послуги будуть повністю оплачені державою [13].

Однак, щодо медичної реформи існують суперечності. Адже, стаття 49 Конституції України зазначає, що кожен має право на охорону здоров'я, яка забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно [14; ст. 49]. Крім того, що платна медицина не відповідає Конституції України, необхідно приймати до уваги той факт, що на сьогодні більше 60 % українців живуть поза межею бідності. Отже, у значного відсотка населення немає коштів для отримання платних медичних послуг.

Прихильники медичної реформи стверджують, що існуюча система, створена ще за радянських часів, коли держава гарантує безкоштовне медичне лікування лише де-юре є недієздатною. Зокрема, виконуюча обов'язки міністра охорони здоров'я України Уляна Супрун називає безкоштовну медицину в Україні міфом [15]. Адже фактично в країні і так відсутнє безкоштовне медичне лікування, перш за все внаслідок поширення корупції. Тож, дійсно медична система потребує змін, однак, необхідно враховувати рівень доходів українців. Адже, якщо пересічний житель Італії може дозволити собі якісне платне лікування, то в українських реаліях більшість населення взагалі не матиме доступу до вузькоспеціалізованої медицини.

Таким чином, на даний момент, пенсійна та медична реформа знаходяться лише на початковій стадії, тож рано говорити про їх результативність. Однак, доцільність ставити під сумнів не доводиться, беручи до уваги стан соціальної сфери в Україні на сьогодні.

Варто зазначити позитивну оцінку вищезазначених реформ з боку ЄС. Так, у звіті Європейської служби зовнішньої дії та Єврокомісії зазначено, що реформаторська політика в Україні демонструє прогрес, адже впровадження структурних реформ спричинило позитивні зміни у економічній та соціальній сфері, незважаючи на внутрішні та зовнішні виклики. Зокрема, у 2017 році розпочато реформування пенсійної системи, охорони здоров'я та безпечності харчової продукції.

У звіті також зазначається, що постійні та рішучі політичні кроки української влади за підтримки міжнародних партнерів привели до стійкої стабілізації економіки. За період з січня по липень 2017 року загальна торгівля України з ЄС зросла на 28,4%, порівняно з аналогічним періодом в 2016 році. Високий представник Європейського Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки Федеріка Могеріні зазначила: «З часу минулорічного звіту ми спостерігали безліч довгоочікуваних досягнень. Набула чинності Угода про асоціацію. Громадяни України отримали право на короткотермінові безвізові поїздки до країн Шенгенської зони. Сьогодні ми закликаємо пришвидшити імплементацію реформ. Тільки так громадяни України отримують у повній мірі вигоди від нашого партнерства. Україна може покластися на підтримку ЄС у досягненні цих цілей» [16].

Однак, необхідно враховувати об'єктивну ситуацію в країні, перш ніж радити пришвидшення імплементації. В умовах, коли 60 % населення існує поза межею бідності, платна медицина та 35 років внесків до страхового фонду не найкращий вихід. Адже, головною метою будь-якого реформування в країні має бути покращення добробуту громадян. Тож перш ніж робити радикальні кроки варто детально проаналізувати всі можливі наслідки. Крім того, повною мірою сподіватися на допомогу Європейського Союзу не є правильним. Зокрема, в рамках соціологічного дослідження, проведеного компанією KANTAR PUBLIC на замовлення Ялтинської Європейської Стратегії, було опитано громадян Німеччини, Франції, Італії, Литви, Великобританії, Польщі та Нідерландів, внаслідок чого виявлено, що лише 48 % підтримують вступ України до ЄС. Головними аргументами прихильників нашої інтеграції є географічне розташування України та можливість посилення демократії. В той час, як причини противників є більш аргументованими: ЄС на даному етапі свого розвитку не може дозволити собі подальше розширення; прийняття України спровокує економічні проблеми в Євросоюзі [17]. На сьогоднішній день в ЄС існує міграційна криза; посилюються фінансові проблеми країн PIIGS, особливо Греції та Італії; розпочалась офіційна процедура виходу Великобританії з ЄС; наявна криза у Каталонії [18]. Головний економіст Європейського центрального банку Юрген Штарк зазначив: «Загроза розпаду Євросоюзу велика як ніколи. Кризи накладаються одна на іншу, тож є небезпека, що вони стануть неконтрольованими» [19]. Таким чином, ЄС має ряд власних невирішених проблем, тож підтримка України є далеко не першочерговою. Необхідно прийняти реальну картину: благополуччя України – справа

рук українців. Звичайно, зовнішня допомога є вагомим на шляху розвитку, однак, основний акцент має бути на власні сили.

Європейський досвід свідчить, що в деяких країнах існує захисний бар'єр для малозабезпечених громадян – закон про мінімальну заробітну плату та її періодичну індексацію. Тобто, залежно від зростання споживчих цін змінюється й розмір мінімальної заробітної платні. В Італії механізм індексації запускається при зростанні індексу цін на 1%, в Данії – на 3 %, в Бельгії – на 2%, в Люксембурзі – на 2,5% відсотки. У деяких країнах, наприклад, Франції, Швейцарії, індексація охоплює не все населення, а лише частину найманих робітників. В Україні ж, на жаль, постійного характеру набула тенденція невідповідності прожиткового мінімуму до реальних потреб, внаслідок постійного зростання цін.

Також у країнах з соціально орієнтованою економікою прийнято закони про мінімально гарантований дохід. Зокрема, Данія прийняла такий закон в 1933 р., Велика Британія – в 1948 р., Німеччина – в 1961 році, Голландія – в 1963 р., Бельгія – в 1974 р., Ірландія – в 1977 р., Швеція – в 1982 р., Люксембург – в 1986 р., Франція – в 1988 р. Така допомога при дотриманні певних умов може бути призначена на законних підставах всім, хто має потребу. Основна умова – сума сукупного доходу повинна бути меншою за певну величину. В сукупний дохід не включається допомога на дітей, а в деяких країнах навіть допомога на житло, аліменти.

Висновки та пропозиції. На сьогодні соціальна сфера України має ряд невирішених проблем, спричинених внаслідок відсутності чітких напрямків соціальної політики та економічно-політичної стабільності. Як результат спостерігається безробіття, глибоке соціальне розшарування, погіршення демографічної ситуації та умов життя населення в цілому.

Тож в цих умовах, пріоритетним є реформування соціальної сфери, початок якому вже покладено. Беручи до уваги курс України на євроінтеграцію, доцільно адаптувати певний досвід європейських країн до національних реалій з метою розвитку соціальної сфери. Впровадження у соціальну сферу європейських стандартів забезпечить підвищення рівня життя населення, що позитивно вплине на соціально-економічну ситуацію в Україні.

На законодавчому рівні населення України досить захищене, але на практиці деякі норми не виконуються. Тож нормативно-правові акти потребують доопрацювання, конкретизації та кодифікації з метою полегшення трактування. Крім

того, необхідно, щоб Україна ратифікувала лише ті міжнародні правові акти, статті яких вона здатна реалізувати на практиці.

Вдосконалення соціальної сфери необхідно починати з інформаційної просвіти, щоб громадяни України знали свої права та зобов'язання країни перед ними. Рівень соціальної забезпеченості залежить від економічного розвитку держави, з яким в Україні існують проблеми, для вирішення яких необхідно здійснювати підготовку молодих фахівців із залученням закордонного досвіду.

Серед європейських моделей соціального захисту найбільш подібною до українських реалій є південноєвропейська, головним чином внаслідок низького рівня соціального захисту. Наприклад, якщо порівнювати ситуацію в Україні та Італії то можна прийти до висновку, що існує багато схожих проблем: нерівномірність розвитку різних територій, значний зовнішній борг, безробіття. Ці фактори негативним чином впливають на соціальну сферу. Проте, суттєвою відмінністю є той факт, що Італія – країна-член Європейського Союзу, а отже, отримує значну фінансову підтримку. Тож, як наслідок, рівень життя італійців суттєво вищий, ніж українців. В таких умовах, курс

на євроінтеграцію є для України дуже важливим. Щоб реалізувати це прагнення наша країна має виконати умови політичного, економічного, правового, географічного та формального характеру. На жаль, Україна, на сьогодні, відповідає лише географічним.

На нашу думку, першочерговим завданням державної політики у соціальній сфері повинно стати гарантування соціальних цінностей, створення функціонуючої ринкової економіки, яка здатна конкурувати на міжнародній арені та забезпечення політичної стабільності. Лише за таких умов можна досягти благополуччя для населення та вступу до ЄС.

На сьогодні, серед населення поширена думка, що вступ до Європейського Союзу забезпечить життя високого рівня. Проте, членство в ЄС – не причина позитивних змін, а наслідок. Необхідно усвідомлювати, що це досить тривалий процес, адже неможливо за короткий час досягти рівня розвинених країн світу, проте, головне мати це за мету та діяти. Тож доцільно створити власну модель соціального захисту з врахуванням історичних та національних особливостей України, при цьому звертаючись до досвіду країн Європи.

Використана література :

1. Крюков О.І. Соціальна забезпеченість населення як чинник побудови соціальної держави: Україна та європейський досвід // Державне будівництво. – 2009. – № 2.
2. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Розвиток соціальної сфери України в умовах євроінтеграційних процесів // Фінансовий простір. – 2015. – № 2, с. 344 - 349
3. Грузева В. Ю Соціальне становище України та шляхи вдосконалення системи управління соціальною сферою// Буковинська державна фінансова академія, м. Чернівці [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/58455.doc.htm
4. Зубожіння українців триває: частка витрат на продукти збільшується // Перше інформаційне агенство. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.volynnews.com/news/society/zubozhinnia-ukrayintsiv-tryvaye-chastka-vytrat-na-produkty-zbilshuyetsia/>
5. Онуфрик М. Соціальна політика в Україні впродовж 25 років: стан, виклики і перспективи // Економічна та соціальна політика за роки незалежності. – 2016. – № 17. – с. 41 - 48
6. За рік кількість безробітних в Україні скоротилась на 12 % // Новини Еспресо. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://espresso.tv/news/2017/09/13/za_rik_kilkist_bezrobitnykh_v_ukrayin_i_skorotylasya_na_12
7. Державний борг // Ціна держави [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.costua.com/budget/debt/>
8. Соціальна політика України: питання теорії, сучасного стану та перспектив// Науковий журнал Медична психологія [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://medpsychology.pp.ua/sotsyalna-polityka-ukrainy>
9. Ситар Л. Й. Сучасний стан та проблеми розвитку соціальної сфери України // Ефективна економіка економіка. – 2015. – № 4
10. Огляд стану економіки й основних напрямів зовнішньоекономічної діяльності Італії в 2015 році // Торгівельна представництво Російської Федерації в Італійській республіці. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://91.206.121.217/TpApi/Upload/e1a03a2d-6ca3-49da-89f1-35d6ceb73d7b/Economics_Italy_2015.pdf

11. Пенсійна реформа: що втратили і здобули (інфографіка). // Ділове інтернет видання Конкурент. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://konkurent.in.ua/news/ukrayina/20109/pensijna-reforma-scho-vtratali-i-zdobuli-infografika.html>
12. Верховна Рада ухвалила проект закону «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» // Офіційний веб-сайт Міністерства охорони здоров'я. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20171019_a.html
13. Українцям потрібно буде обрати свого сімейного лікаря та підписати з ним контракт. // Новини ТСН. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/medichna-reforma-de-hto-i-yak-likuvatime-hvorih-ukrayinciv-1019360.html>
14. Конституція України від 30.09.2016, підстава 1401-19 // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
15. Медична реформа: 5 приводів для суперечок // Україна ВВС. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-40191470>
16. У ЄС позитивно відзначили реформи та закликали пришвидшити їх імплементацію // Прямий. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://prm.ua/u-yes-pozitivno-vidznachili-reformi-v-ukrayini-ta-zaklikali-prishvidshiti-yih-implementatsiyu/>
17. Результати соціологічного дослідження KANTAR PUBLIC на замовлення YES // 14-а щорічна зустріч Ялтинської європейської стратегії. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://yes-ukraine.org.ua/news/58-yevropeysiv-pidtrimuyut-vstup-ukrayini-do-nato-48-vstup-ukrayini-do-yevropeyskogo-soyuzu-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya-kantar-public-na-zamovlennya-yaltinskoyi-yevropeyskoyi-strategiyi>
18. Чотири головних проблеми ЄС // Апостроф. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://apostrophe.ua/article/world/europe/2017-02-14/god-pod-znakom-trampa-ili-chetyire-glavnyie-problemyi-evrosoyuza/10234>
19. Європейська криза: що чекає Євросоюз і Євро // 24 ЗМІ. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://24smi.com.ua/svit/item/348-yevropeiska-kryza-shcho-chekaie-yevrosoiuz-i-ievro>